

УДК821.133.1“19”[31+248.156(045)]

ПОЕТИКА ДРУГОРЯДНОГО В КООРДИНАТАХ СПОВІДАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анастасія Сергіївна Стеценко

orcid.org/0000-0001-6320-6688

anastasia.stnk@gmail.com

Аспірантка

*Кафедра теорії та історії світової літератури імені професора В. І. Фесенко
Київський національний лінгвістичний університет
Вул. Велика Васильківська 73, 03680, м. Київ, Україна*

Анотація. На прикладі романів французьких письменників епохи католицького ренесансу – Ж. Бернаноса, Ф. Моріака, Ж. Гріна – висвітлюється епістемологічне значення другорядного в мистецтві ХХ століття, унаочнюються наративні стратегії моделювання католицькими письменниками сповідального профілю літератури цього періоду. Доводиться, що онтологічний фон культури початку ХХ століття зумовлює тяжіння французького роману до теми сповіді. Шлях її становлення, однак, проходить через процес глибинних трансформацій під впливом естетичного дискурсу епохи. Одним із головних маркерів оновлення поетики сповіді в художньому вимірі ХХ століття стає інтенсифікація семантики другорядного в її координатах. Причини цього художнього феномену мають комплексне пояснення: по-перше, через звернення до типологічних особливостей сповіді як християнського таїнства, по-друге, через розуміння природи нових мотивів, що лягають в основу сповіді героя роману ХХ століття.

Ключові слова: Ж. Бернанос, Ф. Моріак, Ж. Грін, сповідь, католицький роман, другорядність.

Питання функціонального значення елемента другорядного в конструюванні сповідальної модальності роману першої половини ХХ століття становить наріжний аспект не лише літературознавчої проблематики, але й входить у сферу антропологічного осмислення

феномену сповіді в досвіді західно-європейської культури. Звернення до теми другорядного у французькому романі ХХ століття простежується не на рівні спорадичного, оказіонального факту. Закономірність у цієї тенденції, ретельність опрацювання семіосфери другорядного, естетизація її маркерів свідчать на користь думки про особливу функцію поетики другорядного у формуванні онтологічного профілю сповіді ХХ століття.

Пояснення цієї функції вимагає окреслення певних координат поетики другорядного, позаяк у літературознавчому дискурсі її семантика може проявлятися доволі різнопланово. Насамперед варто зазначити, що сама спроба виявлення меж основного та другорядного в художньому тексті – на рівні мотивів, системи образів, ідейного плану тощо – вводить науковця у сферу дослідницької проблематики семіотики, рецептивної естетики й навіть теорії інформації; одним словом – у сферу будь-якої науки, предметом якої, за визначенням Ю. Лотмана, є прагматичний аспект тексту, тобто відношення між текстом та людиною [4, с. 152]. Аксіомою в дослідженні художнього тексту з вказаних позицій стає думка про „можливість активації того чи іншого аспекту структури тексту” [4, с. 152] на діахронічній осі культури, а відтак, і „можливості перетворення в процесі прагматичного функціонування тексту його ядерних структур у периферійні, а периферійних – у ядерні” [4, с. 152]. Іншими словами, художній текст, безперервно функціонуючи в шарах семіосфери, засвідчує потенційну властивість до зміщення меж основного та другорядного, актуалізації нових семантичних граней, канонізації або деканонізації тих чи інших сюжетно-мотивних структур тощо. З цієї точки зору, проблема головного та другорядного вводиться в орбіту наукового дослідження – метамовою Ю. Тинянова – в прямій залежності від аспекту функціональності тексту [9, с. 282].

З одного боку, на діахронічній осі європейської культури ідея сповіді зберегла певні функціональні константи. Так само, як і за часи Августина, до сьогодні слово сповіді залишається в християнській етиці актом найвищої щирості в житті людини, тим необхідним елементом її духовного досвіду, що уможливорює примирення будь-яких внутрішніх конфліктів. У свою чергу, реалізація концепту щирості в координатах сповіді відбувається

через різносторонній погляд суб'єкта на власну історію, розкриття найменших порухів своєї душі через слово. Така текстуальна стратегія – словами Руссо – покликана „зробити душу прозорою в очах читача”, і тому – зазначає письменник у своїй „Сповіді” – він прагне показати душу „з усіх точок зору, висвітлити її з різних боків, щоб жоден її порух не сховався від погляду [читача]” [7, с. 166]. Барометрична чутливість [12] сповіді – апелюючи до метамови П'єра Паше – продукує особливий реєстр нарації, в результаті чого найнезначніші мотиви, найменші сюжетні деталі та образи в координатах сповідального модусу історії про себе набувають особливої референтної сили. З цієї точки зору, сама інтенція звернення до теми другорядного первинно іманентна ідеї сповіді, адже розуміння картини людської душі потребує пропису не стільки основних кольорів, як її найменших відтінків.

Завдяки залученню елементу другорядного відбувається розширення оптики суб'єкта сповіді на історію про себе, що дає змогу сповідальнику краще побачити картину душі того, хто сповідується, зрозуміти природу провини, а отже, дарувати надію на прощення. Привнесення елементу другорядного створює ту благодатну щілину, про яку казав Папа Франциск: „Я, як сповідальник, навіть тоді, коли стою за закритими дверима, завжди шукаю якусь щілинку, просвіт, щоб відчинити ці двері, щоб дарувати прощення та милосердя” [6, с. 48].

Таким чином, причина звернення до теми другорядного в процесі конструювання сповідального дискурсу, насамперед, зумовлена функціональним значенням ідеї сповіді в житті людини. Цей факт вписує поетику другорядного в найбільш загальний типологічний профіль сповіді. Додаткова семантика елементу другорядного в конструюванні поетики сповіді з'являється в розрізі нових мотивів, привнесених естетичним дискурсом ХХ століття. Найважливіший з них – мотив сумніву, який принципово оновлює увесь сповідальний профіль тексту ХХ століття.

Симптоматично, що загострене акцентування на сприйнятті реальності крізь призму сумніву в європейському мистецтві з'являється саме в лоні культури ХХ століття, позначеної ірраціоналізмом філософії романтизму, кризою картезіанського світогляду, зневірою в усталені аксіологічні системи тощо. В

контексті історичних реалій епохи мотив сумніву стає тим містком, що дозволяє письменнику ХХ століття вийти зі сфери „свого” у вимір „чужого” й стати на шлях переосмислення аксіології власної культури. Водночас сумнів перетворюється не лише на універсальний закон мистецтва ХХ століття, але й – в естетичній системі В. Шкловського – на універсальний метод пізнання дійсності загалом. Відкриваючи „еру підозри” [8], письменники ХХ століття пропонують змінити кут зору на давно знайомі істини: Сартр запитує, чи міг Аврааму лиш здатися наказ Господа принести в жертву сина. Камю піддає сумніву безмежність страждання Сізіфа та знаходить щастя героя, звернувши погляд не лише на етап підйому, але й сходження вниз – вільного від тягара та сповненого насолодою життя. Жід переосмислює образ Нарциса, допускаючи можливість закоханості героя не у власне віддзеркалення, а у відображення світу та себе в цьому світі.

Таким чином, розколина, утворена сумнівом, дозволяє пройти світлу нових мотивів у текст ХХ століття; мотивів, котрі, якщо не виправдовують, то принаймні краще освітлюють вчинки знайомих героїв. У свою чергу, сумнів як призма, через яку проходить погляд письменників ХХ століття на реальність, розширює епістемологічну оптику літератури й дозволяє переосмислити функціональну роль тих „другорядних” аспектів історії, що раніше залишались у тіні.

Особливого значення в рамках дослідження, яке розгортається у статті, має той висновок, що в розрізі спільного функціонального значення елементу другорядного поетика роману ХХ століття утворює дотичну грань з поетикою сповіді в християнській традиції. Як наслідок, тяжіння роману, забарвленого сповідальною інтенцією до поетики другорядного, зумовлюється як мінімум двома причинами: по-перше, з огляду на типологічні особливості жанру сповіді, про які мовилось вище; по-друге, в контексті нових естетичних функцій літератури ХХ століття, позначених мотивом сумніву.

Маркерами другорядного в координатах сповіді ХХ століття стають наративні прийоми, які переносять семантичне навантаження на структурні елементи тексту, що традиційно прийнято вважати менш важливими: дужки, вставні конструкції, обмовки персонажів, „зайві” слова чи навіть розділи тощо. Традиція

цих текстуальних стратегій закладається ще наприкінці ХІХ століття творчістю Ф. Достоевського, якою надихається ціла плеяда письменників-католиків Франції ХХ століття. Найсильнішої семантики в романах російського класика набувають ті елементи, що артикують своє другорядне значення, а інколи наполегливо запевняють у своїй наважливості. Так, у „Зимніх замітках про літні враження” [3] Достоевського найбільшим за обсягом та найілюстративнішим стає розділ, що має назву „Цілком зайвий”. Оповідач у „Замітках” не зволікає підкреслювати принципову „зайвість” цього розділу в історії загалом, і саме той факт, що такого розділу могло і не бути, дозволяє автору в його рамках висловлювати найсміливіші та найбільш провокативні думки. Ідея „зайвості” в „Замітках” стає настільки рельєфною, що оминати читацьким поглядом її неможливо – це в свою чергу створює своєрідний текстуальний парадокс: „зайвість” (усупереч змістовому наповненню цього слова) перетворюється на головну наративну подію в художньому тексті, не вислизаючи ні на хвилину із фокусу читацької уваги. Такий парадокс надає „Цілком зайвому” розділу особливої семантичної ваги. Схожа ситуація простежується в романізованому життєписі Ж. Гріна „Брат Франциск. Франциск Асизький” [1]. У розділі під назвою „В дужках” автор виносить зовсім не ті свідчення, які могли би безслідно пройти повз читача. Якщо на рівні назви розділу Грін маркує його як другорядний, то насправді розділ „В дужках” в інтерпретації Гріна стає ледь не емблематичним в історії життя Франциска – образу амбівалентного, живого, що переливається відтінками божественного й людського. Окрім того, що розділ „В дужках” умовно поділяє історію життя Франциска на дві частини – до і після навернення у християнство – сам він презентує своєрідне медитування автора на тему поєднання двох іпостасей в образі Франциска: грішника, за яким „ми намагалися йти, – пише Грін, – щоб зрозуміти його, тому що в його слабкості ми бачимо себе” [1, с. 80], та святого в мить, коли „Бог проростає в людині” і вона „розчиняється в світлі” [1, с. 80]. У свою чергу, ця тема – співіснування Добра і Зла, двоїстої природи кожного з них – постає стрижневою не лише у творчості Гріна, але й інших католицьких письменників: Ф. Моріака, Ж. Бернаноса, П. Клоделя. І саме в координатах розділу „В дужках” художньо

реалізується наріжна для католицького роману інтенція – „створити живий портрет” християнської реальності, „свідчення, яке дихає” [5, с. 12]. Пояснення причин, чому наріжні теми освітлюються в „зайвих” розділах чи розділах „у дужках”, у випадку католицького роману не слід шукати в модерністських тенденціях до літературної гри з читачем. Більш справедливим для католицького письменника, зокрема Ж. Гріна, стає думка, що відповідними художніми прийомами автору важливо підкреслити значення другорядного в житті людини як того відтінку істини, без якого не може проявиться повний спектр кольору людської душі.

Особливе значення елементу другорядного вияскравлюється в аспекті конструювання монологічного мовлення героїв французького роману ХХ століття. Потужні витoki в реалізації цього завдання – сплітання мережива оповіді на основі елементів другорядного – також беруть початок у романі Ф. Достоевського. Так, мовлення не одного героя французького роману ХХ століття можна описати через метатекстуальне звернення до повісті „Бобок” у сцені, де герой визначає стиль свого слова: „У тебе, каже, манера міняється, рублена. Рубиш, рубиш – і вставне речення, потім до вставного ще одне вставне, потім в дужках ще що-небудь вставиш, а потім знову зарубиш, зарубиш...” [2, с. 51]. Такий стиль мовлення в багатьох аспектах зумовлює поетику сповіді як більшої частини героїв Достоевського (Дмитра Карамазова, людини з-підпілля, смішної людини тощо), так і героя Моріака, Луї, з роману „Гадюшник”, кюре з роману Бернаноса „Щоденник сільського священика”, героїв Гріна, Жана й Ангуса з романів „Зловмисник” та „Кожна людина у своїй ночі”. Проте саме ця ламаність стилю, неможливість знайти одне-єдине вірне слово, постійні пошуки через збивання й обмовки вносять ту щемливість в інтонування сповідальної модальності Достоевського й згаданих класиків французької літератури, за якою проглядає таємнича святість їх героїв.

До постійних коливань наративної модальності через релятивізацію імперативів – за рахунок використання дужок, вставних конструкцій, обмовок тощо – тяжіє мовлення емблематичного для літератури епохи католицького ренесансу героя кюре з роману Ж. Бернаноса „Щоденник сільського

священика” [10]. Звернення до поетики другорядного має поліфункціональне значення в рамках сповіді героя. Особливу увагу слід звернути на використання дужок в історії священика. По-перше, дужки виконують роль наративного простору, де розгортається метаписьмо героя. Коментування власної оповіді дозволяє сільському кюре подвоїти оптику на себе; в координатах „захисних” дужок, де текст слід читати швидше за основний, герой знаходить мужність говорити про такі речі, як сум’яття, жаль, сумніви, зокрема, і в найінтимніших для себе питаннях віри. По-друге, в дужки герой Бернаноса поміщає фрагменти роздумів, відносно яких відчуває сором: це згадка про складену ним проповідь та іронічний сміх прихожан, амбівалентні роздуми про природу Добра і Зла, святого таїнства тощо. І хоч сам факт розміщення тексту в дужках автоматично свідчить на користь непевності оповідача, однак важливішим постає інший висновок: дужки як структурний елемент тексту, що складає елемент поетики другорядного, стають тим вербальним простором, де реалізується акт зізнання героя в найбільш сокровенних думках, полем безкомпромісної щирості із собою та Богом – і саме ця щирість дозволяє ідентифікувати модус письма сільського кюре як сповідальний.

В романі „Гадючник” [11] Моріака письмо в дужках головного героя, Луї, також привносить непевність у наративну модальність сповіді героя. Майже кожна репліка в дужках – так само, як і в „Щоденнику сільського священика” – включає лексеми „хоча”, „можливо”, „шкодую”, „здається”. Щоправда, у випадку Моріака позбавлення наративної модальності імперативів має додаткове трактування через пояснення літературної ситуації, в якій опинився письменник. Використання дужок, „випадкових” слів моріаківськими героями, неоднозначних прогнозів первинного автора стосовно долі його персонажів може розглядатися в контексті добре відомого закиду Сартра про Бога в тексті. Як відповідь на цей закид, художньо нівелювати позицію автора в тексті Моріаку дозволяє моделювання текстуальних ситуацій, де створюється ілюзія вислизання художньої реальності з-під волі автора; не з розмахом жидівського *acte gratuit*, моріаківські герої все ж отримують до певної міри автономію та свободу.

Отже, перераховані маркери письма унеможливають розмову про будь-яку сталість і гомогенність сповідальної модальності роману ХХ століття. Зміщення акценту на дужки, „зайві” розділи, обмовки персонажів, вставні конструкції тощо – усе це створює особливу наративну техніку, внаслідок функціонування якої те, що раніше прочитувалося швидше за основний текст або взагалі могло бути викинутим з нього без втрати для змісту, трансформується в ідейне ядро роману. Ретельність опрацювання сфери другорядного на рівні історії та оповіді французького роману ХХ століття свідчить про особливий статус поетики другорядного у формуванні сповідального профілю літератури ХХ століття.

1. *Грін Ж.* Брат Франциск. Франциск Асизький / Жульєн Грін ; [пер. з фр. Г. Чернієнко]. – Київ : Юніверс, 2006. – 288 с.
2. *Достоевский Ф.* Бобок / Федор Достоевский // Собрание сочинений : в 15 т. – Санкт-Петербург : Наука, 1994. – Т. 12. – С. 49–64.
3. *Достоевский Ф.* Зимние заметки о летних впечатлениях / Федор Достоевский // Собрание сочинений : в 15 т. – Ленинград : Наука, 1989. – Т. 4. – С. 388–451.
4. *Лотман Ю.* Избранные статьи : в 3 т. Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры / Юрий Лотман. – Таллинн : Александра, 1992. – 479 с.
5. *Моріак Ф.* Ісусове життя / Франсуа Моріак ; [пер. з фр. Г. Чернієнко]. – Київ : Дух і Літера, 2009. – 240 с.
6. Папа Франциск. Боже ім'я – милосердя. – Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2016. – 128 с.
7. *Руссо Ж.-Ж.* Сповідь / Жан-Жак Руссо. – Київ : Фоліо, 2014. – 666 с.
8. *Саррот Н.* Тропизмы. Эра подозрений. Новеллы / Натали Саррот. – Москва : Полинформ-Талбури, 2000. – 440 с.
9. *Тынянов Ю.* Проблемы изучения литературы и языка / Юрий Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино. – Москва : Наука, 1977. – С. 282–283.
10. *Bernanos G.* Journal d'un curé de campagne / Georges Bernanos. – Paris : Plon, 1974. – 347 p.
11. *Mauriac F.* Le Noeud de vipères / François Mauriac. – Paris : Le Livre de Poche, 1973. – 287 p.
12. *Pachet P.* Les baromètres de l'âme : Naissance du journal intime / Pierre Pachet. – Paris : Hachette, 2001. – 187 p.

ПОЭТИКА ВТОРОСТЕПЕННОГО В КООРДИНАТАХ ИСПОВЕДАЛЬНОЙ МОДАЛЬНОСТИ ФРАНЦУЗСКОГО РОМАНА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Анастасия Сергеевна Стеценко

orcid.org/0000-0001-6320-6688

anastasia.stnk@gmail.com

Аспирантка

*Кафедра теории и истории мировой литературы
имени профессора В. И. Фесенко*

*Киевский национальный лингвистический университет
Ул. Большая Васильковская 73, 03680, г. Киев, Украина*

Аннотация. На примере романов французских писателей эпохи католического ренессанса – Ж. Бернаноса, Ф. Мориака, Ж. Грина – исследование объясняет эпистемологическое значение второстепенного в искусстве XX века и проливает свет на нарративные стратегии моделирования католическими писателями исповедального профиля литературы этого периода. Доказано, что онтологический фон культуры начала XX века создает предпосылку к тяготению французского романа к теме исповеди. Путь её становления, однако, проходит через процесс глубинных трансформаций под влиянием эстетического дискурса эпохи. Одним из основных маркеров обновления поэтики исповеди в художественном измерении XX века стаёт интенсификация семантики второстепенного в её координатах. Причины этого художественного феномена имеют комплексное объяснение: во-первых, в контексте типологических особенностей исповеди как христианского таинства, во-вторых, в процессе понимания природы новых эстетических мотивов, которые ложатся в основу исповеди героя романа XX века.

Ключевые слова: Ж. Бернанос, Ф. Мориак, Ж. Грин, исповедь, католический роман, второстепенность.

THE POETICS OF SECONDARY IN THE COORDINATES OF CONFESSIONAL MODALITY OF FRENCH NOVEL IN THE FIRST HALF OF THE XXTH CENTURY

Anastasia Stetsenko

orcid.org/0000-0001-6320-6688

anastasia.stnk@gmail.com

*Valentine Fesenko Department of Theory and History of World Literature
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska st., 03680, Kyiv, Ukraine*

Abstract. Ontological background of the twentieth-century contributed the conditions which made a French novel strive for the genre of confession. One of the main features which denotes the renewal of confessional poetics in French novel is the intensification of “secondary” elements semantics. The markers of the “secondary” within the coordinates of literary text are narrative techniques that carry the semantic load on the structural elements of the text, which are traditionally considered less important: words in brackets, parentheses, “superfluous” words or even the whole chapters etc. Therefore, due to these narrative techniques the “secondary” elements of a text (which previously could be read faster than the main text or even could be thrown out of it without loss for content) transform into the ideological core of a novel. The reasons of this phenomenon lie through examination both of the confession as a Christian Sacrament and the specialties of new external grounding which modified the poetics of confession in the twentieth century. The research focuses on the novels of French Catholic writers G. Bernanos, F. Mauriac, J. Green. The analysis of their novels allows explaining epistemological value of “secondary” elements in the twentieth-century art and clarifying the narrative strategies of modeling the confessional image of the twentieth-century French literature.

Key words: G. Bernanos, F. Mauriac, J. Green, confession, catholic novel, secondary.

References

1. Green J. *Brat Frantsysk. Frantsysk Asyz'kyi* [Brother Francis. Francis of Assisi]. Kyiv, 2006, 288 p. (in Ukrainian).
2. Dostoyevsky F. Bobok [Bobok]. In: *Sobranie sochinenii* : v 15 t. Saint Petersburg, 1994, vol. 12, pp. 49–64. (in Russian).
3. Dostoyevsky F. Zimnie zametki o letnikh vpechatleniiakh [Winter notes on summer impressions]. In: *Sobranie sochinenii* : v 15 t. Leningrad, 1989, vol. 4, pp. 388–451. (in Russian).
4. Lotman J. *Izbrannyye stat'i* : v 3 t. T. 1. Stat'i po semiotike i topologii kul'tury [Articles About Topology and Semiotics of the Culture]. Tallinn, 1992, 479 p. (in Russian).
5. Mauriac F. *Isusove zhyttia* [The Life of Jesus]. Kyiv, 2009, 240 p. (in Ukrainian).
6. Pope Francis. *Bozhe imia – myloserdia* [God's name is the Grace]. Kyiv, 2016, 128 p. (in Ukrainian).
7. Rousseau J.-J. *Spovid'* [Confession]. Kyiv, 2014, 666 p. (in Ukrainian).
8. Sarraute N. *Tropizmy. Era podozrenii. Novelly* [Tropisms. The Age of Suspicion. Novellas]. Moscow, 2000, 440 p. (in Russian).

9. Тунянов У. Problemy izucheniia literatury i iazyka [The problems of literary and linguistic studies]. In: *Poetika. Istoriiia literatury. Kino*. Moscow, 1977, pp. 282–283. (in Russian).
10. Bernanos G. *Journal d'un curé de campagne*. Paris, 1974, 347 p.
11. Mauriac F. *Le Noeud de vipères*. Paris, 1973, 287 p.
12. Pachet P. *Les baromètres de l'âme : Naissance du journal intime*. Paris, 2001, 187 p.

Suggested citation

Stetsenko A. Poetyka druhoriadnoho v koordynatakh spovidal'noi modal'nosti frantsuz'koho romanu pershoï polovyny XX stolittia [The Poetics of Secondary in the Coordinates of Confessional Modality of French Novel in the First Half of the XXth Century]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2017, no. 95, pp. 189–199. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 12.06.2017 р.